

ДЕРЖАВНА ДІЯЛЬНІСТЬ Г. ГАЛАГАНА

Державна служба Г. Галагана розпочалася 6 вересня 1843 року, коли його призначили у Городнянську палату державного майна. 13 грудня того ж таки року він отримав чин губернського секретаря. В кінці березня наступного року, поміщика переведено помічником бухгалтера у Київську палату держмайна, а через рік призначено чиновником з особливих доручень Чернігівської палати державних маєтностей. 19 лютого 1846 р. йому присвоєно звання колезького секретаря. Через два роки обрано предводителем дворянства Борзенського повіту (на цій посаді перебував 3 роки). У грудні 1851 р. Г. Галаган – титулярний радник, який з 12 лютого 1852 р. по 24 грудня 1857 р. обіймав посаду совісного судді Чернігівської губернії. У листопаді наступного року він уже – колезький асесор, а з 8 березня 1860 р. – надвірний радник [1, 219].

Стислий перелік службових посад, якій обіймав Г. Галаган до реформи 1861 р. свідчить про те, що він не затримувався довго на одному місці, а прагнув все більшої соціальної активності. Це не був сухий розрахунок, за яким стояли певні корисливі цілі. Перебуваючи на кожній посаді, поміщик проявляв добросовісне ставлення до своїх обов'язків і високе розуміння значимості державного і громадського служіння. Таке ставлення до служби не залишалось поза увагою високих посадових осіб. За сумлінне виконання службових обов'язків його нагородили у вересні 1856 р. орденом Станіслава II ступеня [2, 3].

Важливим етапом у становленні Г. Галагана як державного діяча була участь його у підготовці й розробленні положень реформи 1861 р. Уже у середині 50-х рр. молодий землевласник засвідчив своє ставлення до кріпацтва, підготувавши декілька власних проектів відміни

кріпосного права, що “ходили по руках” поряд з аналогічними записками-пропозиціями за авторства Ю. Самаріна, Л. Кошельова, К. Кавеліна та інших. Не обмежуючись виявом громадянської позиції у такий спосіб, Г. Галаган декілька разів звертався до Міністерства внутрішніх справ, намагаючись переконати урядовців у політичній і економічній доцільності скасування кріпосної залежності селян [3, 124]. Позицію й думки настійливого поміщика відповідно оцінили, свідченням чого стало залучення його до роботи комітету, створеного великою княгинєю Оленою Павлівною. Варто відзначити, що вона, будучи членом царської сім’ї, раніше за інших зрозуміла необхідність експерименту, який би на практиці показав переваги реформи, а тому запропонувала для цього власний маєток у Карлівці Полтавської губернії. Коли поміщиця звернулася за допомогою до М. Мілютіна, той порадив створити для користі справи невеликий за чисельністю комітет, куди включити місцевих землевласників, у тому числі й Г. Галагана.

Проект “Карлівка” цікавить нас у першу чергу тому, що в основу змісту його було покладено декілька пропозицій сокиринського поміщика. Серед таких відзначимо звільнення селян з присадибною землею і надання їм права викупити решту землі, що була у їх користуванні, за помірними цінами. Експеримент, який розпочався у травні 1859 р. передбачав особисте звільнення селян, а також викуп землі шляхом капіталізації оброку із розрахунку 6 % річних. Оброк становив 1 крб. 50 коп. з десятини, відробітки обмежувалися 20 робочими днями за одну десятину за рік [4, 78]. Не торкаючись перебігу подальших подій у Карлівці відзначимо, що участь у розробці цього проекту була багато в чому визначальною у подальшій кар’єрі Г. Галагана, яка протягом восьми наступних років тісно переплелася з селянською реформою, розробка положень якої і подальша реалізація стали, за

великим рахунком, однією з основних підвалин його активної і плідної державної діяльності.

Перед тим як проаналізувати участь Г. Галагана у роботі Чернігівського губернського комітету з підготовки селянської реформи, стисло охарактеризуємо настрої дворянства, так як цей чинник суттєво вплинув на майбутні перетворення, хід яких несподівано прискорився восени 1857 р. Наслідком звернення віленського генерал-губернатора В. Назімова про дозвіл на звільнення місцевих селян став відомий рескрипт від 20 листопада, у якому цар похвалив наміри віленських дворян і дозволив їм утворити дворянські губернські комітети для складання проектів нового облаштування селян. На подальший перебіг подій суттєво вплинув міністр внутрішніх справ С. Ланський, який віддав розпорядження віддрукувати рескрипт В. Назімову у великій кількості і розіслати його губернаторам і губернським предводителям дворянства. Свої дії посадовець пояснив так: “Для вашого відому і пропозицій на випадок, коли дворянство побажало б запропонувати свої думки щодо покращання побуту поміщицьких селян” [5, 170]. Наступним кроком ініціаторів реформи було направлення відповідного рескрипту царя петербурзькому генерал-губернатору, що стало своєрідним поштовхом до вияву бажання дворянства інших губерній покращити побут селян.

Постає питання – наскільки та ініціатива була широю? Так, відомий російський історик І. Пушкар'єв стверджує, що щиросердного бажання звільнити селян не було у жодній губернії. Аргументуючи свою думку, дослідник посилається на публікації у “Русской Старине” за 1897-1898 рр., у яких містилися висловлювання поміщиків напередодні реформи. Один з них стверджував, що після відміни кріпосного права “селяни повісять його на ліхтарі”, інший поділяючи такі ж настрої, вказував на те, що навіть мільйон війська не утримає селян від несамовитості, а государ, підписавши документ про волю селя-

нам, підпише смертний вирок тисячам поміщиків” [6, 230]. На основі багатьох інших аналогічних фактів, С. Пушкар'єв робить висновок про те, що радянські історики були не зовсім праві, коли стверджували про вигідність реформи для поміщиків. Він відзначав: “Більшість поміщиків ніяк не хотіла зрозуміти своєї “вигоди”, від якої відбивалася з усіх сил” [6, 231]. На наш погляд з такою думкою можна погодитися, але обов’язково зауважити, що поміщики у ході підготовки реформи зробили практично все, щоб результати її були для них максимально вигідними.

Показовою у цьому відношенні була діяльність і чернігівського дворянства. Відразу ж зазначимо, що чи не найхарактернішою особливістю її, була надзвичайна обережність місцевих поміщиків, які прикриваючись поміркованістю, насправді ж виявляли нерішучість, а то й боязкість у прийнятті більшості рішень. Проявилось це уже на першому етапі формування губернського комітету, коли у другій половині грудня 1857 р. міністр внутрішніх справ С. Ланський надіслав листа губернському предводителю дворянства М. Бороздні з проханням повідомити “відверто і приватним листом” про реакцію чернігівського дворянства на одержаний рескрипт щодо підготовки реформи. Відповідаючи міністру, предводитель відзначав, що ті дворяни, з ким він уже розмовляв, до згаданого документа ставляться з повним розумінням [7, 10]. Враховуючи, що 90 % місцевих дворян були дрібномаєтковими, М. Бороздна, з метою дізнатися думку кожного, запросив повітових предводителів до Чернігова на з’їзд, що мав відбутися 15 січня 1858 р. Через хворобу ініціатора зібрання, задум довелося відкласти до 10 лютого. Зібравшись у губернському центрі, повітові предводители дворянства висловилися на підтримку майбутніх перетворень, але запропонували взяти письмові відгуки про це у всіх дворян губернії. Наступну зустріч було призна-

чено на 6 травня у Чернігові з метою підготовки остаточного і узагальненого відгуку імператору.

Більшість з 1444 дворян губернії підтримали ідею скасування кріпосного права, при цьому частина зробила це з певним зауваженням, інші ж вважали майбутню реформу несвоечасною і абсолютно непотрібною справою. Так, у Глухівському повіті з 97 дворян реформу підтримали 53, проти виступили 6 поміщиків, решта ж погоджувалася на здійснення майбутніх перетворень з чисельними зауваженнями і застереженнями, що надавали дворянству додаткових гарантій [7, 4]. Узагальнення думок і пропозицій чернігівського дворянства знайшло відображення у підготовленій записці, що була відправлена міністру С. Ланському.

Через декілька днів, а саме 18 травня, міністр надіслав генерал-губернатору К. Шабельському рескрипт, яким зобов'язував його відкрити у Чернігові комітет для підготовки проекту положення про покращання і облаштування побуту поміщицьких селян. Очолити комітет доручалося губернському предводителю дворянства, членами створеного органу мали бути дворяни (по два представники з них обиралися від кожного повіту), а також два досвідчених поміщики, яких призначав губернатор. У поле зору начальника губернії потрапили В. Тарновський і Г. Галаган, які були послідовними прибічниками відміни кріпосного права, відтак головне їх завдання полягало в якнайповнішому сприянні і відстоюванні інтересів селян. Стосовно Г. Галагана, вибір губернатора скоріше за все добровільним назвати не можна. Справа у тому, що К. Шабельський не належав до прихильників реформи, а можливість переконатися у реформаторських поглядах амбіційного поміщика з'явилася у нього наприкінці весни 1858 р. Як свідчать архівні матеріали, імператорським указом від 19 травня, у Чернігівській і Полтавській губерніях дозволялося розпочати розмежування поміщицьких і селянських земель. З метою

“встановлення правильного напрямку розмежування” пропонувалося створити тимчасовий комітет у складі: губернатор, губернський предводитель дворянства, управитель палатою державного майна та ще декілька поміщиків, у тому числі й Г. Галаган [8, 1]. Комітет працював недовго, але плідно, що знайшло відображення в одержаній подяці від імператора, у якій відзначалися заслуги управителя Чернігівською палатою держмайна М. Халанського, статського радника В. Дунін-Борковського, титулярного радника Г. Галагана і штаб-ротмістра В. Туманського [8, 2]. Привертає увагу той факт, що Г. Галаган завжди виступав на захист селян, а це не знаходило підтримки і розуміння губернатора. Попри це, він 9 червня надіслав листа поміщику, у якому пояснив свій вибір тим, що вважає його і В. Тарновського людьми “цілком тямущими і досвідченими”, а тому запросив до роботи у комітеті з підготовки селянської реформи [9, 8]. Незважаючи на таку аргументацію, подальші події підтверджують наше твердження про “невільний” вибір губернатора.

Чернігівський комітет по облаштуванню побуту поміщицьких селян було відкрито 22 липня 1858 р. у присутності 33 обраних депутатів. Відразу ж зауважимо, що відбулося це у числі останніх. Так, у 9 губерніях про відкриття комітетів інформували у березні, у наступному місяці про це повідомили ще 12 губерній (серед них – Полтавська, Харківська, Київська, Волинська і Подільська) [10, 61]. Важливою особливістю було й те, що офіційне відкриття комітетів не співпадало з початком їх практичної роботи. Той же київський комітет почав працювати тільки у червні, а час, що минув з моменту відкриття, київські дворяни використали для вивчення проблем на місцях [10, 63]. Чернігівські поміщики пішли тим же шляхом, що спричинило затримку роботи до середини осені. Зібравшись у губернському місті 22 жовтня, депутати розпочали з вирішення організаційних питань. Зокрема, утворили дві комісії – редакційну, у

складі В. Дунін-Борковського, А. Покорського-Жоравка, О. Бакуреньського і Г. Галагана та підготовчу – з В. Туманським, В. Підвисоцьким, П. Васильчиковим і М. Скоржинським. Систематизуванням і узагальненням опрацьованих матеріалів мали займатися В. Тарновський і А. Лизогуб [7, 5]. Стосовно обрання Г. Галагана членом редакційної комісії зауважимо, що сталося це у нетрадиційний спосіб – жеребкуванням. Про це повідомляв своїй дружині А. Покорського-Жоравко: “Галаган потрапив до складу комісії випадково, за жеребом. Лише 10 голосів підтримало його” [11, 136]. На нашу думку це промовистий факт, що засвідчив загальний настрій чернігівського дворянства, яке таким чином виявило своє становлення до реформи і людей, які прагнули її здійснити.

Аналізуючи роботу комітету відзначимо, що протягом усього періоду його діяльності було проведено 69 засідань, майже кожне з яких проходило у гострих суперечках, що виникали у ході обговорення положень майбутньої реформи. Зупинимося на найбільш важливих питаннях, які там вирішувалися і окрім цього, у ході їх розв’язання чітко простежується позиція Г. Галагана. До таких, у першу чергу, потрібно віднести питання доцільності викупу селянами власних садиб, можливості й необхідності викупу польового наділу, а також визначення його розмірів і вартості виділеної землі.

Дотримуючись хронологічної послідовності обговорення у комітеті названих проблем, з’ясуємо першу з них – потребу у викупі селянської садиби. Це питання викликало тривалі дебати. Частина депутатів виступила проти викупу садиб з переходом їх у власність селян. Навіть О. Маркович, у подальшому активний прибічник максимального задоволення інтересів селянства, не погоджувався з прийняттям такого рішення. Він вважав, що: “Селяни з часом розоряться як самотні господарі і вимушені будуть продавати свої оселі, відправляючись на заробітки, що не сприятиме забезпеченню осілості”

[12, 88]. О. Маркович запропонував залишити садиби селянам у спадкове користування, надавши поміщикам право вирішувати можливість їх викупу. З такою думкою не погоджувався депутат від Ніжинського повіту М. Волжин, який відзначив, що садиба – це не тільки будівлі, а й земля: город, сад, сінокіс тощо. На думку депутата, одну десятину такої землі потрібно прирівнювати до двох орної і селянин повинен викупити саме землю [12, 90].

Поділяв міркування ніжинського депутата і Г. Галаган, який зазначав: “У цій частині Малоросії, де земля потребує посиленої праці і багато часу для обробітку, селяни використовували свою працю на упорядження садиби. Це призвело до того, що малоросійська садиба носить відбиток особи самого селянина і зв’язок цей з садибою, яку він сам обдумав, не тільки матеріальний. За довгий період кріпосної залежності він відчував себе не найманцем, не фермером, а власником місцевості, де йому ніхто не заважає. Багато селянських садиб служать їм сімейним кладовищем, що є головною ознакою морального переконання селян у праві на непорушне користування садибою” [12, 98]. Виходячи з таких міркувань, Г. Галаган заперечував можливість поділу садиби, відзначаючи, що праця селянина по облаштуванню її, відрізняється від праці у полі, так як залишає перед господарем постійний слід і очевидний результат. Відтак пропонувалося визнати власністю селянина результати його праці.

Як свідчать протоколи засідань, питання можливого викупу селянських садиб викликало різну, і переважною більшістю, негативну оцінку депутатів, які не вбачали користі для селян від проведення викупу і, навпаки, вважали викупну операцію шкідливою для поміщиків. Заслуговує на увагу позиція Г. Галагана, який відразу ж зарекомендував себе людиною, яка не відступає при перших труднощах і невдачах, а намагається силою аргументів переконати інших у правильності власних

суджень. Саме так він діяв, настійливо переконуючи депутатів у необхідності викупу садиби селянами. Для цього пропонувалося дати відповідь на три питання: наскільки викуп садиби дійсно потрібен для покращання побуту селян; наскільки викуп може зашкодити поміщикам з точки зору порушення права власності і понесення матеріальних збитків; яким чином здійснити викуп без порушення прав обох сторін?

Належить підкреслити, що на чітко сформульовані питання Г. Галаган дав вичерпні, переконливі відповіді. Стосовно першого – він запропонував з'ясувати спочатку необхідність юридичного підтвердження земельної власності для селян. На його думку – це потрібно, адже коли селянин буде вільним і не викупить садибу, йому можуть дозволити користування нею до того часу, поки він виконує повинності. Через певний час селянина можуть такого права позбавити, так як садиба не його власність. На зауваження противників викупу, які намагалися довести, що селяни не бажають викупувати садибу, а тому проведення його матиме нібито примусовий характер, поміщик-ліберал слушно зазначив: “Селянам потрібно дати право на викуп з наданням можливості спадкового користування садибою” [12, 109]. Представники опозиційної “більшості” намагалися довести прибічнику викупу садиби нездатність селян (через відсутність звички) бути власниками, а тому дворяни вказували на небезпеку того, що селяни викупивши садибу, залишаться бідними і бездомними. Спростовуючи таку точку зору, Г. Галаган наголошував, що викупна операція здійснюватиметься поступово, а це дозволить селянам прийняти правильне рішення. Як додатковий аргумент пропонувалося взяти до уваги поведінку збіднілих козаків, які вимушено продавали землю, при цьому завжди лишали у власності садибу.

Повертаючись до думки про надзвичайну обережність у прийнятті рішень чернігівськими депутатами

визначимо, що підтвердженням сказаному є приклад з розв'язанням проблеми викупу садиби. Справа у тому, що коли опозиціонери пересвідчилися у неможливості протидіяти Г. Галагану і його нечисленним однодумцям, вони вирішили скористатися відсутністю відповідного положення у рескрипті, при цьому звинувативши причинників викупу у перевищенні своїх повноважень. Своєрідним свідченням масштабності мислення депутата, готовності його бачити проблему набагато ширше, ніж вона визначена, була відповідь на ті звинувачення. Він говорив: "Рескрипт не може передбачити усі шляхи реалізації перетворень, а правильність і своєчасність моєї пропозиції підтверджується життям. Нам потрібно вийти за рамки законів, існування яких викликане кріпосним правом, а тому не дозволяє ефективно працювати на користь майбутньої реформи" [12, 113].

На нашу думку, наведені вище слова, якнайкраще характеризують Г. Галагана як людину, котра не підлаштовує власні погляди під точку зору більшості, а сміливо відкидає стереотипні шляхи розв'язання проблем, пропонуючи нові підходи для їх вирішення. Підтвердження знаходимо у змісті його пропозицій стосовно селянської садиби, а саме: надати селянам право на спадкове користування садибним наділом, зберігши розмір його і внутрішнє наповнення; за користування садибою селяни не повинні відбувати ніяких повинностей до проведення відповідної оцінки; з метою надання селянам юридичного права на володіння садибою, надати їм можливість викупу її у поміщика; вартість садиби визначається оціночною комісією, до складу якої, з однаковим представництвом, входять поміщики і селяни, які повинні, оцінюючи садибу, розмежувати селянський і поміщицький капітал та встановити розмір викупу; садиба викупується виключно у приватну власність [12, 114].

Не торкаючись перебігу подальших подій, обмежимося констатацією факту перемоги галаганівської пропо-

зиції – комітет все ж погодився з думкою про необхідність викупу селянської садиби. Після цього відразу постало інше питання – чи варто встановлювати однако-вий розмір садибної землі по всій губернії? Пояснюючи причину виникнення такого питання, Г. Галаган зауважив про те, що Чернігівська губернія, чи не єдина в імперії з такою строкатістю умов життя. Це призвело, на його думку, до помітної несхожості зовнішнього вигляду і внутрішнього значення селянських садиб у різних части-нах губернії. Належить підкреслити, що поміщик, чий володіння перебували у південно-східній частині Черні-гівської та у Прилуцькому повіті сусідньої Полтавської губерній, був добре знайомий з укладом життя і північного регіону Чернігівщини, а тому його характеристика двох типів садиб у краї, заслуговує на увагу. Так, він ствер-джував, що у Конотопському, Борзнянському, Ніжинсь-кому, Козелецькому і половині Остерського повітів переважали садиби малоросійського типу, які мали вплив особистості свого господаря, а він у свою чергу нерозри-вно зв'язаний з нею. Все це вказує на те, що живуть там надзвичайно осілі люди, які вклали свою працю у власні садиби з твердим переконанням не змінювати місце про-живання, незважаючи на різні економічні умови. “Садиба у тому краї, – робить висновок Г. Галаган, – ніколи не служила головною умовою існування, але була головним і повним проявом життя селянина, який зв'язаний з нею не тільки економічними відносинами, а відносинами всього свого життя” [12, 132]. У всіх північних повітах губернії, на думку поміщика, переважали садиби білорусь-кого типу, де селяни зв'язані з ними настільки, наскільки ті необхідні для їхнього існування. При першій нагоді чи потребі місцевий селянин “готовий перенести садибу ту-ди, де йому покажуть новий конопляник” [12, 133]. Керуючись такими міркуваннями, депутат запропонував комітету визначити перелік проблем, вирішення яких

носило б загально-губернський характер, а окремо розглядати питання конкретної місцевості чи краю.

Як свідчать архівні матеріали, комітет не погодився з пропозицією Г. Галагана, прийнявши рішення про однаковий розмір садибної землі у 600 квадратних сажнів, з оцінкою лише частини її, а не всієї, як пропонували прибічники викупу. За таких умов “меншість”, куди окрім Г. Галагана входили В. Тарновський, М. Волжин, П. Васильчиков та інші, виступила з заявою, у якій висловила свою незгоду з рішенням комітету [12, 155]. Доречно зауважити, що у такий спосіб сокиринський поміщик неодноразово засвідчував власне, як правило, відмінне від думки більшості, бачення і розуміння підготовки та реалізації реформи.

Наступні події показали, що довго переживати невдачу поміщик-реформатор не збирався. Більше того, він з властивою йому скрупульозністю і чітко вираженим бажанням врахувати й захистити інтереси селянства, займався, як член редакційної комісії, визначенням ціни присадибної землі. Розділивши умовно територію губернії на 4 групи, члени комісії визначили вартість земельних ділянок у кожній з них. До першої групи віднесено села з населенням не менше 1000 душ і землеробським характером господарства. Три члени комісії визначили ціну землі у 20 коп., а Г. Галаган – лише 5 коп. Другу групу складали населені пункти, розташовані біля великих і торгівельних доріг з постійним рухом транспорту, а також села з населенням більше 1000 душ. Населені пункти, що розташувалися на відстані 10 верств від промислових міст і судноплавних рік було включено до третьої групи. Визнаючи ціну садибної землі у двох останніх групах більшість комісії проголосувала за 25 і 30 коп. відповідно, а Г. Галаган в обох випадках оцінював наділ значно дешевше – $7\frac{1}{2}$ коп. Нарешті до четвертої групи належали промислові маєтки у торгових містах, біля річкових пристаней, де землю оцінювали найдорожче – про-

ти “галаганівських” 15 коп. пропонувалося 35 коп. [12, 202].

З’ясуємо причину помітної різниці у підході до оцінювання садибного наділу. Відразу після повідомлення рішення комісії Г.Галаган попросив слова і пояснив свої дії щодо визначення низької ціни. Він нагадав депутатам, що у його виступі від 3 грудня минулого року міститься пояснення зниженій оцінці садиби, бо у її вартість входить праця селянина і його капітал. Як аргумент, член уряду використав і рішення комітету від 7 січня 1859 р. у якому йшлося про право поміщика просити підвищення ціни, якщо він буде вважати її низькою. У свою чергу, селяни у разі високої ціни, не отримали права на її пониження. Промовець заявив, що депутати, взявши на себе відповідальність за оцінку садиби, зобов’язані визначити ціну мінімальною, щоб не дати приводу селянам сумніватися у справедливості закону і зробити це потрібно, навіть, якщо поміщики від такого рішення матимуть певні збитки. Закінчуючи виступ, поміщик звернувся до депутатів з словами: “Дайте селянам право заперечення і я зрозумію завищену оцінку, але без такого права дії комітету мені незрозумілі” [12, 206].

Г. Галаган і його однодумці й надалі намагалися відстоювати інтереси селян. Неодноразово член від уряду виступав додатково, переконуючи колег у необхідності зменшити розмір повинностей, але більшість депутатів уже традиційно не підтримала його пропозицію. Більше того, піддавшись натиску губернатора, вони поспішили закінчити обговорення як цього питання, так і роботу комітету в цілому. Станом на 20 лютого 1859 р. проект Положення про покращання побуту поміщицьких селян було складено. Так, як даний документ у значній мірі відображає позицію більшої частини чернігівського дворянства, а також засвідчує наявність “лівої меншості”, що виявилось у певній лібералізації кінцевого змісту проекту Положення, наведемо текст пояснювальної записки до

ного майже повністю. У ній відзначалося: “Дворянство навично відмовилося від особистого кріпосного права і подарувало селянам головне благо громадянина – особисту незалежність і вільну працю. Дворянство визнало повною власністю селян усе рухоме майно і надало собі право повернути селянам землі, придбані ними, або їх предками. Виконуючи мудре рішення уряду, щодо необхідності утримати селян силою закону на місцях їх теперішнього проживання, дворянство визначило дванадцятирічний термін тимчасово-зобов’язаного стану селянства. Селянам надано права на придбання у власність садиби у розмірі, що забезпечує їх стійкою осілістю. Продаж садиби обов’язковий для поміщика, покупка ж їх не обов’язкова для селян. З метою більшого забезпечення засобів для життя, визначити селянам по числу ревізьких душ наділ землі за місцевими звичаями і обставинами. Винагорода поміщику за цю землю визначена помірною. У повітах південної смуги при наділі на ревізьку душу $1\frac{1}{4}$ десятини землі – по 8 волових і $16\frac{2}{3}$ піших робочих дні з десятини; у повітах середньої смуги з $1\frac{1}{2}$ дес. – 7 волових і $12\frac{5}{6}$ піших днів за одну десятину; у північних повітах за наділ у 2 дес. – $9\frac{2}{3}$ кінних і $8\frac{1}{2}$ піших днів за кожен десятину” [12, 375].

Перед тим як підвести підсумки роботи чернігівського губернського комітету зазначимо, що після голосування по проекту Положення, депутати обрали двох представників від губернії для подання проекту уряду. Від “більшості” таке право отримав В. Підвисоцький, “меншість” рекомендувала О. Марковича. Офіційне закриття комітету відбулося 22 лютого 1859 р. Під час урочистого обіду, на честь губернатора, депутати виголошували промови. Предводитель дворянства М. Бороздна, подякувавши за сприяння у роботі, подарував йому альбом з фотокартками усіх членів комітету. Емоційним був виступ Г.Галагана, який сказав: “Поважні члени, шановні товариші! За час роботи ви пізнали мої переконання, вам

відомі мої цілі. Мабуть не один раз, ви з почуттям деякої досади, або й докору бачили на журнальних постановках слова “залишився з власною думкою”. Так, не часто я був з більшістю, але тепер ми усі за одно і тому пропоную тост “За здоров’я, щастя і спокій того класу народу, для якого ми працювали!” [12, 377].

Узагальнюючи викладений матеріал зауважимо, що чи не головною особливістю діяльності губернського комітету була послідовна і аргументована позиція “лівої меншості”. Саме завдяки Г. Галагану і В. Тарновському, котрі були безсумнівними лідерами ліберально налаштованих депутатів, вдалося включити до змісту проекту Положення пропозиції щодо викупу садибної ділянки, зменшення повинностей селян за користування землею тощо. По тих питаннях, де Г. Галагану не вдалося досягти поставленої мети, він (як уже відзначалося) робив відповідні заяви і записи, що з часом вплинуло на залучення його до роботи у Петербурзі. Варто підкреслити, що незважаючи на поразку у багатьох принципових питаннях, позиція поміщика-реформатора викликала у його противників широкий спектр емоцій – від невдоволення і ненависті до визнання значного потенціалу як громадянина так і державного діяча. Підтвердження знаходимо у листах одного з найбільш одіозних представників “більшості” А. Покорського-Жоравка, який повідомляючи дружині про основні перипетії боротьби у комітеті, характеризував і Г. Галагана. Звернемо увагу на зміни в оцінці діяльності ліберального поміщика. Лист, датований 3 листопада 1858 р.: “З Галаганом у нас було цікаве спілкування, тим більше цікаве, що результатом його стало побічне приєднання цієї доброї, але занадто легковажної людини до наших цілей та ідей” [12, 141]. Такий же, миролюбний тон і наступного листа: “Не знаю, чому ти думаєш, що ми ворогуємо з Галаганом. Навпаки, ми – добрі друзі, хоча вчора я розбив його в пух і прах у комітеті, але то ділові стосунки, які за двері зали не виносять-

ва. Після роботою ми наговорили один одному безліч милних речей, а ввечері, працюючи у Дунін-Борковського, сміялися і жартували” [11, 143]. Наведені факти свідчать про те, що губернське дворянство не сприймало на перших порах, погляди і позицію Г. Галагана як загрозові й небезпечні для збереження власних привілеїв. Настрої їх різко змінилися, коли він чітко заявив про необхідність врахування інтересів селян і недопущення будь-яких зловживань з боку поміщиків. Свідченням цього є два наступні листи А. Покорського-Жоравка, датовані відповідно 9 грудня 1858 р. і 7 січня наступного року. У першому читаємо: “Галаган і його партія нападають на нас і дворянство як зуави, але це не завжди приносить успіх ... ми б’ємо їх потихеньку, поодинці і холоднокрівно” [11, 148]. Зміст наступного листа передає характер обговорення ціни садибної ділянки (пропозиції членів від уряду викладені вище). Автор відзначав: “Червоні наші здасться відпочили і стали ще червонішими. Не далі як у середу, Галаган вів себе як людина поганої поведінки і крайніх безглузвих, шкідливих думок” [11, 154]. Незважаючи на негативне ставлення до поміщика-реформатора, його ідейні противники визнавали послідовність поглядів і непохитність позиції, що вирізняло Г. Галагана з поміж інших “лівих”. Той же А. Покорського-Жоравко, пригадуючи особливості роботи комітету, вимушено констатував: “Галаган був особою видатною і примітною. Він хотів створити світ нових громадян і йшов до своєї мети вперто, бачачи її ясно і виразно” [11, 156]. На нашу думку, саме така оцінка є найбільш значимим показником визнання Г. Галагана, як непересічного громадянина і вдумливого державного діяча, визначна діяльність якого бере початок з участі його у роботі чернігівського комітету з покращання побуту поміщицьких селян.

Джерела і література

1. Державний архів Чернігівської області (далі ДАЧО) ДАЧО. – Ф. 128. – Оп. 1. – Спр.2118. Титулярный список о службе чиновников, 1865 г. – 435 Арк.
2. ІР НБУ ім. В.Вернадського – Ф. 2 – Спр. 26754. Бумаги по службе Г.Галагана. 1885 г. – 31 Арк.
3. РДІА м. Санкт-Петербург – Ф. 1291 – Оп. 1 – Спр. 47. Письма от разных лиц (2 февраля 1959 – 24 марта 1860 гг.). – 232 Арк.
4. РДІА м. Санкт-Петербург – Ф. 1291.– Оп 1 – Спр. 26. Сведения о ходе реализации проекта в малороссийском имении Елены Павловны (17 января – 3 июля 1859 г.). – 98 Арк.
5. Корнилов А. Очерки по истории общественного движения и крестьянского дела в России. – СПб.: Б/в, 1905. – 359 с.
6. Пушкирев С. Россия 1801-1917: власть и общество. – М.: Посев, 2001. – 671 с.
7. Дорошенко П. Очерк крепостного права в Малороссии и крестьянской реформы в Черниговской губернии. Чернигов: Б/в, 1911. – 47 с.
8. Височайший рескрипт на имя начальника Черниговской губернии // Губернские ведомости. – Чернигов, 1858. – №21. – 8 Арк.
9. ІР НБУ ім. В.Вернадського – Ф. 2 – Спр. 30214. Листування Г. Галагана з Чернігівським губернатором та іншими людьми (4 березня 1858 – 12 лютого 1860 рр.). – 17 Арк.
10. РДІА м. Санкт-Петербург – Ф. 1180 – Оп. 1 – Спр. 14. Повсеподданейшему докладу кн. А.Ф.Орлова о ходе занятий у губернских комитетах (7 июля – 1 ноября 1858 г.). – 69 Арк.
11. Письма А.Покорского-Жоравка своей жене. (23 октября 1858 – 7 января 1859 гг.) // Труды Черниговской губернской архивной комиссии, 1915. – Вып. XI. – С. 132-161.
12. Извлечения из журналов Черниговского дворянского губернского комитета об устройстве и улучшении быта помещичьих крестьян (15 ноября 1858 – 22 февраля 1859 гг.) // Труды Черниговской губернской архивной комиссии, 1912. – Вып. IX. – С. 40-377.